
Т. В. Дуюнова, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі та засуджених довічно

Розкриваються сутність та особливості забезпечення конституційного права на працю засуджених до позбавлення волі на певний строк та засуджених довічно. Зазначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком тих обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Виходячи з цього, зроблено висновки, що на засуджених поширюються більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені Конституцією України. Обґрунтована необхідність залучення до праці засуджених до довічного позбавлення волі та запропоновані шляхи вирішення цього питання.

Ключові слова: конституційні права та обов'язки, засуджені до позбавлення волі на певний строк, засуджені довічно, ресоціалізація, працевикористання засуджених до довічного позбавлення волі.

Утвердження й забезпечення прав і свобод людини визнаються Конституцією України головним обов'язком держави. Стаття 3 Конституції України [5] проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». На конституційному рівні питанню правового статусу засудженого

присвячена норма, закріплена у ст. 63 Конституції України [5], яка проголошує, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Як бачимо, на засуджених поширюються більшість прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, які передбачені Конституцією України. Однак покарання є заходом примусу, тому права й свободи засуджених зазнають певних трансформацій. Від виду кримінального покарання, призначеного судом, залежить ступінь обмежень, яких зазнають засуджені.

Окремі аспекти правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк, а також такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, були предметом досліджень та дискусій, які проводили В. В. Бадира, О. М. Бандурка, А. П. Мукшименко, О. М. Павлік, С. І. Скоков, В. М. Трубніков та ін. Піднімались питання, пов'язані з цією проблематикою, й фахівцями з інших держав, зокрема такими, як Ю. М. Антонян, Ю. В. Голік, С. І. Дементьев, І. І. Карпець, Г. Л. Мінаков, О. С. Міхлін, А. Є. Наташев, І. К. Сабітов, В. І. Селіверстов, Г. Ф. Хохряков, І. В. Шмаров.

Мета цієї статті висвітлити окремі проблемні питання реалізації конституційного права на працю засуджених у процесі виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, які виникли в практичній діяльності, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Усю сукупність прав і обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк та засуджених довічно можна умовно поділити на дві великі групи: а) конституційні права й обов'язки; б) спеціальні права й обов'язки, встановлені для засуджених (як ті, що встановлені для всіх категорій засуджених, так і ті, що встановлені саме для засуджених до довічного позбавлення волі).

Конституційні права та обов'язки характеризуються сукупністю соціально-економічних, політичних і особистих прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. У сфері соціально-економічних прав на засуджених до довічного позбавлення волі поширюються право на працю, освіту, охорону здоров'я, право на державне пенсійне забезпечення, користування досягнення-

ми культури, на наукову та технічну творчість, відпочинок та ін. Разом з тим більшість із цих прав певною мірою зазнає певних змін та обмежень, інколи зовсім необґрунтованих.

Слід зазначити, що засуджені до позбавлення волі та засуджені довічно, як і громадяни України, не позбавлені права на працю, закріпленого у ст. 43 Конституції України, але засуджені обмежені у виборі виду праці: у ч. 1 ст. 118 КВК України закріплена норма, відповідно до якої засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, і залучаються до суспільно корисної праці з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність.

У наукових колах протягом уже доволі тривалого часу точиться дискусія стосовно того, чим є праця засуджених – правом чи обов'язком? [2, с. 82–85]. Однак слід зауважити, що незалежно від сприйняття праці чи то як права, чи то як обов'язку засудженого, не можна відкидати функції, які виконує праця у місцях позбавлення волі. Стаття 6 КВК України називає працю серед основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених. У сучасній науково-навчальній літературі зазначається, що, формулюючи це положення, законодавець виходив із загальноновизнаної думки про те, що праця є важливим та значним засобом впливу на особу, її свідомість і спосіб життя. Тому закон передбачає необхідність залучення засудженого до праці, намагаючись за допомогою праці та інших засобів досягти таких позитивних змін у його особистості, які спрямують засудженого до свідомого відновлення соціального статусу, повернуть його до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві. Праця в умовах позбавлення волі не є елементом кари та не має за мету спричинення засудженому фізичних страждань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження із засудженими. Залучення до праці спрямоване насамперед на привчання засуджених ставитися до праці як до позитивної та необхідної складової їх життя [6, с. 190].

Залучення засуджених до праці в період перебування в місцях позбавлення волі має проводитись із: 1) виховною метою –

участь засуджених у трудових процесах сприяє формуванню та становленню особи, дає можливість людині усвідомити свою корисність як власне для себе, так і для своїх близьких, суспільства, укріплює свідомість та почуття відповідальності за доручену справу. У праці формується особистість людини, зокрема такі її якості, як колективізм, дисциплінованість, повага до себе та інших; 2) ресоціалізаційною метою – праця покликана полегшити реінтеграцію засуджених після звільнення на ринку робочої сили; 3) економічною метою – засуджені завдяки праці можуть поліпшити своє матеріальне становище в період відбування покарання, а також надати фінансову допомогу своїм близьким та рідним. Кошти, зароблені в місцях позбавлення волі, стануть доброю підмогою у перші дні чи місяці після виходу на свободу; 4) «нормалізаційною» метою – зайняті працею засуджені мають менше часу на вчинення неправомірних дій, а це забезпечує правопорядок в установах виконання покарань [2, с. 114–115].

Подібний підхід цілком відповідає й міжнародним стандартам поводження із засудженими. Таким чином, праця повинна відігравати вагомую роль при виконанні покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

Якщо засуджені до позбавлення волі на певний строк мають можливість реалізувати конституційне право на працю, то, говорячи про можливість реалізації права на працю засуджених довічно, слід зауважити, що відомчі нормативні акти Державної пенітенціарної служби України (далі ДПтС) передбачають, що засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території колонії з урахуванням вимог утримання їх у приміщеннях камерного типу. Вони виводяться на роботу у спеціально обладнані виробничі цехи, які розміщуються в ізольованих приміщеннях, де встановлюються додаткові засоби охорони та забезпечується надійна ізоляція, що унеможливує контакти цієї категорії засуджених з іншими особами, позбавленими волі. У разі неможливості працевикористання засуджених до довічного позбавлення волі у таких виробничих цехах вони працюють із додержанням вимог санітарних норм і правил охорони праці у робочих камерах при приміщеннях

камерного типу, в яких вони проживають. На практиці окремі цехи для роботи засуджених довічно створені лише у жіночій виправній колонії Харківської області, в інших установах засуджені або взагалі не залучаються до праці, або це відбувається у камерах, у яких засуджені проживають. Та невелика їх частка, якій «пощастило» працевлаштуватися, в основному зайнята шиттям рукавиць, тобто доволі некваліфікованою та одноманітною роботою. І це при тому, що, як свідчать матеріали особових справ та медичні картки засуджених до довічного позбавлення волі, котрі тримаються в Темнівській виправній колонії Харківської області, відсоток працездатних серед них вищий (91%), ніж серед засуджених до позбавлення волі на певний строк (70%). Серед них значно менше осіб, визнаних обмежено працездатними та інвалідами (останнє можливо пояснити гуманізацією каральної практики судів, які у переважній більшості стали засуджувати таких осіб до позбавлення волі на певний строк, ніж до покарання у виді довічного позбавлення волі).

Вивчення карток персонального обліку засуджених до довічного позбавлення волі, що відбувають покарання в Темнівській виправній колонії Харківської області, показало, що в середньому 60% з них мають певну спеціальність (у більшості – робітничу), близько 10% мають декілька спеціальностей. Є й такі, що отримали спеціальність у період відбування покарання за минулими судимостями. Однак створити умови для підтримання фахового рівня за наявними спеціальностями у період відбування покарання у виді довічного позбавлення волі для всіх засуджених неможливо. Якщо говорити про вирішення цього питання в масштабах України, то ДПтС України фактично визнала, що «...на жаль, залучення до праці довічників на теперішній час неможливо через відсутність відповідних спеціалізованих приміщень для організації виробничого процесу з дотриманням належних вимог безпеки персоналу» [3]. Подібна проблема є характерною для більшості країн колишнього СРСР, які запровадили цей вид покарання. Наприклад, у Казахстані та Грузії основною перепоною для залучення засуджених до довічного позбавлення волі до праці, як і в Україні, визнається необ-

хідність забезпечення їх ізоляції від інших засуджених [1; 4, с. 123; 7, с. 39].

Праця засуджених до позбавлення волі та засуджених довічно має виконувати й інше завдання, яке полягає у відшкодуванні витрат на утримання таких осіб. З 2010 р. адміністрація установ виконання покарань отримала право стягувати через позови до суду вартість утримання в колонії з усіх засуджених, які не працюють. І вже не має значення, чи забезпечує установа (держава) можливість засудженим заробляти кошти або ні, чи бажає працювати особа або ні, — платити за перебування в колонії доведеться всім.

Час роботи засуджених у період відбування ними покарання може бути зарахований у стаж роботи для призначення трудової пенсії після звільнення за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством. Це має вагоме значення для засуджених до позбавлення волі на певний строк, які звільняться за відбуттям строку покарання, та засуджених довічно, які сподіваються на можливе звільнення з місць позбавлення волі.

Таким чином, слід зробити невтішний висновок, що в більшості випадків конституційне право на працю засуджені до довічного позбавлення волі, на жаль, не мають можливості реалізувати, що тягне за собою невинуватене обмеження застосування до них передбачених чинним законодавством засобів виправлення й ресоціалізації та, звичайно, лише ускладнює проведення соціально-виховної роботи. Поряд із цим опитування персоналу установи виконання покарань показало, що існують резерви для посилення виховної функції праці «довічників» за рахунок її більш ефективної організації, надання їй сенсу, творчого підходу до процесу праці та її результатів. Потрібно знайти розумний баланс між заохоченням ініціативи та активності засуджених, з одного боку, та стримуванням вектора негативної спрямованості — з другого, що можливо лише на основі вивчення особливостей засуджених та індивідуального підходу до кожного з них. Україн актуальним це видається з огляду на зміни, які були внесені до ст. 118 КВК України у 2010 р., згідно з якими на адміністрацію колонії покладено

обов'язок створювати умови, що дають змогу засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею.

Підсумовуючи викладене, необхідно ще раз наголосити на деяких положеннях. По-перше, праця засуджених до довічного позбавлення волі, незважаючи на певні обмеження у виконуваних завданнях, визнається одним з ефективних засобів виправлення таких осіб, а також сприятливим фактором, що впливає на їх поведінку. По-друге, засуджені до цього виду покарання за своїми фізичними якостями можуть бути працевлаштовані практично без обмежень. По-третє, навіть у сучасних, доволі складних економічних умовах існують можливості для перегляду підходів до праці засуджених довічно, усунення негативних чинників, які мають місце на практиці. Наприклад, при розв'язанні проблеми залучення до праці засуджених до довічного позбавлення волі можливо використати досвід інших країн та запровадити спільне тримання засуджених до довічного позбавлення волі (якщо це дозволяє безпека персоналу і засуджених) з іншими категоріями осіб, що дозволить не відокремлювати їх і в процесі залучення до трудової діяльності, створити окремі виробничі цехи або створити для їх тримання окремі установи з необхідним виробничим обладнанням.

Список використаних джерел

1. Доповідь Уряду України за наслідками візиту до України Європейського комітету по запобіганню тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (срп). 10–26 верес. 2000 р. [Електронний ресурс] : прийнята 9 берез. 2001 р. // Council of Europe. – Режим доступу: <http://www.cpt.coe.int/documents/ukr/2002–23-inf-ukr.pdf>. – Заголовок з екрана.
2. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі [Текст] : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссрод, 2011. – 323 с.
3. Звіт щодо реалізації рекомендацій і зауважень Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, викладених у доповіді Уряду України за результатами візиту до України у період з 9 до 21 вересня 2009 р. [Електронний ресурс] // Стратегическая судебная защита : сайт Ин-та прав. исслед. и стратегий. – Режим доступу: <http://www.hr-lawyers.org/index.php?id=1322058395>.

4. Карпец, И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы [Текст] / И. И. Карпец. — М. : Юрид. лит., 1973. — 287 с.
5. Конституція України [Текст] : прийнята на 5-й сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
6. Кримінально-виконавче право України [Текст] : підручник / В. В. Голіна [та ін.] ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. — Х. : Право, 2005. — 256 с.
7. Смертная казнь и пожизненное лишение свободы: проблемы исполнения в Республике Казахстан (научно-практическое исследование законодательства Республики Казахстан и судебной практики по вопросам, возникающим при применении смертной казни, и проблемам исполнения приговора в виде пожизненного лишения свободы) [Текст]. — Алматы, 2007. — 72 с.

Стаття надійшла 26 березня 2014 р.

Т. В. Дуюнова

Особенности обеспечения конституционного права на труд осужденных к лишению свободы и осужденных пожизненно

Раскрываются сущность и особенности обеспечения конституционного права на труд осужденных пожизненно. Отмечено, что осужденный пользуется всеми правами человека и гражданина, за исключением тех ограничений, которые определены законом и установлены приговором суда. Исходя из этого сделаны выводы, что на осужденных распространяются большинство прав, свобод и обязанностей человека и гражданина, предусмотренных Конституцией Украины. Обоснована необходимость привлечения к труду осужденных к пожизненному лишению свободы. Акцентируется внимание на том, что труд осужденных к пожизненному лишению свободы, несмотря на определенные ограничения, признается одним из эффективных средств исправления этих лиц, а также благоприятным фактором, влияющим на их поведение. Осужденные к пожизненному лишению свободы по своим физическим качествам могут быть трудоустроены практически без ограничений. Отмечено, что даже в современных, достаточно сложных экономических условиях существуют

возможности для пересмотра подходов к труду осужденных пожизненно, устранения негативных факторов, которые имеют место на практике.

Ключевые слова: конституционные права и обязанности, осужденные к лишению свободы, осужденные пожизненно, ресоциализация, трудоустройство осужденных к пожизненному лишению свободы.

T. V. Duyunova

Peculiarities of the ensuring of the constitutional rights to labor of those convicted to deprivation of liberty and convicted for life.

In the article the essence and peculiarities of the ensuring of the constitutional rights to labor of those convicted to deprivation of liberty and convicted for life have been revealed. It is noted that the convicted enjoys all human and citizen rights except for those limitations determined by law and established by the verdict of the court. On this basis, it was concluded that on the prisoners most of the rights, freedoms and duties of human and citizen stipulated by the Constitution of Ukraine have been spread. However, if those convicted to deprivation of liberty for a definite term have the possibility to realize their constitutional right to labor than speaking of the possibility of the implementing of right to labor of those convicted for life, it should be noted that departmental normative acts of the of the State Penitentiary Service of Ukraine envisage that those convicted to deprivation of liberty for life are involved to work only on the territory of the colony with the requirements of their content in the cell-type premises. They are output to work in a specially equipped manufacturing shops which are located in isolated premises where additional means of protection have been established and reliable isolation has been provided excluding contacts of this category of convicted with other persons deprived of liberty. In the case of the impossibility of using of labor of those convicted to deprivation of liberty for life in such manufacturing shops, they work in compliance with sanitary norms and rules of labor protection in the premises where they live.

The need to involve to labor of those convicted to deprivation of liberty and convicted for life has been given grounds. It is noted that labor of those convicted for life, despite of certain limitations, is recognized as one of the effective means of correction of these persons and as well as a favorable factor influencing their behavior. The special attention has been given to the fact that those convicted for

life as to their physical qualities may be placed in jobs practically without any limitations. It is noted that even in the modern enough difficult economic conditions there are possibilities to review approaches to labor of those convicted for life, elimination of negative factors that take place in practice.

Keywords: *constitutional rights and obligations, convicted to deprivation of liberty, convicted for life, resocialization, using of labor of convicted for life.*